

A felszólító módról pragmatikai aspektusból II.*

4. Befolyásoló expresszívumok. A jelen nagycsalád tagjai szándékolt, tervezett jövőbeli (ritkábban jelenben folyó) cselekedetek ellenzését, akadályozását vagy támogatását fejezik ki, vagyis magatartásmódokat, attitűdöket jelenítenek meg vagy tükröznek, értelmezésében tehát expresszívumok. Megjegyzem, hogy a 4a. és a 4b. táblázatokba gyűjtött igék vagy nincsenek ott a beszédaktus-klasszifikációkban, vagy a legkülönbözőbb osztályokban foglalnak helyet. Austinnál háromban is: az *egyetért* és a *kifogásol* alakban fenntartásokkal, de bemutatói (nálunk állítói) szándékot feltételez (Austin 1990: 155), az *elutasít*, *ellenez*, *eltekint tőle* szerinte is expresszívumok (az ő terminológiájában viselkedők), de az *ellenez* igét megtaláljuk az elkötelezők között is (Austin i. m. 151). Tóth Enikő (nem pragmatikai aspektusú) dolgozatában viszont a most tárgyalt formák közül jó néhány, így az *ellenez*, a *lehetetlenné tesz*, a *protestál*, a *megkímél* stb. az engedélyező és a tiltó predikátumokkal együtt képviseli a kötőmódot kívánó hat predikátumtípus egyikét (Tóth 2005: 179). A *Megtiltom, hogy megtegy* és az *Ellenzem, hogy megtegy* aktusok eltéréseire, az utóbbi nem ráható jegyeinek bizonyítására a következő alfejezetben térek ki, ahogy ott okolom meg a „befolyásoló” jelző használatát is a csoport elnevezésében. Allítói szerepükben a tárgyalt igék, kifejezések mások vagy saját jövőbeli tetteinkhez kapcsolódó (főként érzelmi alapú) beállítódásokról tudósítanak.

4.1. A jövőbeli cselekvések, történések ellenzése, elutasítása, akadályozása, a megtételük alóli felmentés – állítások a propozícióba foglalt jövőbeli cselekvések, történések tagadásáról, elutasításáról, akadályozásáról, a megtételük alóli felmentésről. Nézzük az fentiek tükrében először azt, miért nem direktívum az *Ellenzem, hogy megtegy* megnyilatkozás. A leglényegesebb eltérés megvalósí-

* Az I. részt l. Nyr. 135 (2011): 480–93.

tásának pragmatikai feltételeiben rejlik: a beszélő e performatív mondat kimondásával nem az általa elvárt cselekvés megtételére kényszeríti a címzettet, mint ahogy tenné implicit ráhatás (*Ne tedd meg!*) esetén, hanem a partnere vagy általában a külvilág által eldöntött, szándékolt jövőbeli tettekkel kapcsolatos negatív vagy pozitív hozzáállásának ad hangot. A 'Ne tedd meg!' kényszerítés helyett legfeljebb a 'Nem tartom helyesnek/jónak/támogathatónak, hogy így szándékozol tenni' állításban foglalható össze magatartása, következésképpen legfeljebb befolyásolja címzettje eredeti szándékát (innen az expresszívum elnevezés elé helyezett jelző). A csoportosulás direktívumokéval nem azonos illokúciós lényege azzal is igazolható, hogy ha felcseréljük a velük létrehozható aktusokat egyszerű imperatívuszt tartalmazókkal, csorbát szenved eredeti tartalmuk, hiszen eltűnik a beszélői magatartásról szóló információ: *Nem fogadom el, hogy elrontsd az életed* ↔ *Ne rontsd el az életed!*; *Megakadályozlak abban, hogy megtedd* ↔ *Ne tedd meg!*

4a. táblázat

A cselekvések tagadását, elutasítását, akadályozását kifejező lexikai egységek

Performatívumok	Állítók	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
^{aΔ} <i>ellenzem, elvetem</i> ^{aΔ} <i>nem fogadom el,</i> ^{aΔ} <i>nem helyeslem,</i> ^{aΔ} <i>helytelenítem,</i> ^Δ <i>kifogásolom,</i> <i>elutasítom, visszautasítom</i>	<i>akadályoz, gátol,</i> <i>lehetetlenné tesz,</i> <i>megakadályoz,</i> <i>meghiúsít</i>	(<i>azt</i>)	, <i>hogy</i>
	<i>akadályoz, gátol,</i> <i>megakadályoz, nem segít</i>	<i>abban</i>	
^{aΔ} <i>protestálok,</i> ^{aΔ} <i>tiltakozom</i>	^{aΔ} <i>ágál,</i> <i>érvel</i>	<i>az ellen</i>	
	<i>megkímél, meg/óv, megment,</i> <i>megszabadít, megvéd, oltalmaz,</i> <i>véd, visszatart</i>	<i>attól</i>	
<i>nem járulok hozzá</i>		(<i>ahhoz</i>)	
<i>ellene vagyok</i>	<i>gátat szab</i>	<i>annak</i>	

^Δ: Kijelentő móddal is állhat.

További érvként hozzáteszem, hogy még a *megtilt* igéhez legközelebb álló *ellenez* szótári magyarázatában sem találjuk a ráhatásra utaló jelentéselemet: „helytelenít, állásfoglalásával megakadályozni törekszik vmit, vmihez nem járul hozzá, tiltakozik vmi ellen” (ÉrtSz. II. 216). De a kényszerítés hiánya mellett szól a kijelentő móddal való használatra figyelmeztető ^Δ jel gyakorisága is. Azt már tudjuk, hogy a kétféle igemód a faktualitást tekintve tesz különbséget a propozíciókban (l. α). Az indikatívuszi szerkezet már létező vagy bizonyosan végbemenő cselekedetekkel szembeni negatív viszonyulást tükröz (*Senki nem ágál az ellen, hogy megválasztottak/megválasztanak*), a -j módjeles viszont jövőbeli megvalósulásra utal: *Senki nem ágál az ellen, hogy megválasszanak*.

A *hogy* kötelezően kapcsolja a tagmondatokat (a tárgyiakat is), az utalószóknak túlnyomó többsége szintén jelen van: *Visszariadt, hogy feleségül menjen hozzá; Csak akadályozol, hogy kiteljesítem magam.* (Az utalószóknak hiányzó zárójelére erre a jelenségre hívja fel a figyelmet.) Az állítások paradigmája teljes, a performatív mondatoké öttagú, mivel az 1. személy értelemszerűen hiányzik.

4.2. A jövőbeli cselekvések, történések támogatása, helyeslése, ösztönzése – állítások a propozícióba foglalt cselekvések, történések jövőbeli megvalósulásának támogatásáról, helyesléséről, ösztönzéséről. A 4b. táblázatban kevesebb a performatívumként is megjelenő forma, nagyobb ellenben a két igemódot is megengedők aránya (Δ jelek). Ez utóbbiak az *egyetért* és a *támogat* kivételével β -típusúak, vagyis használatuk nem tükröz ténybeli különbségeket: *Beleegyezem abba, hogy itt maradsz/itt maradj.* De: *Egyetértek azzal, hogy kiköltözünk* (a kiköltözés tényével való egyetértés); *Egyetértek azzal, hogy kiköltözzünk/költözzünk ki* (tervvel való egyetértés, illetve javaslat). A csoportban az előbbieken kívül bőven fordulnak elő olyan igék (lásd $\square$ jelek), amelyekkel ráhatást is megjeleníthetünk. Ilyenkor direktívumi szintaktikai szabályok irányítják tetteink formába öntését: *Noszogatta, fejezze be végre az egyetemet.* A két szándékegyüttes egybeesése nem meglepő: ha ugyanis valamit támogatok, ösztönzők, egyben a végrehajtására, megtörténésére is hatok. Ám azt is tudjuk, hogy az akarat, kívánság rokonítható a célok kifejezésével, ezért több támogató ige (*ösztönöz, ösztökél*) akár a célokat leíró lexikai egységek (7. rész) közé is behelyezhető. A *hogy* a nem direktívumi aktusokban megkívántatik a két tagmondat között, ahogy az utalószóknak is (a zárójel nélküliektől eltekintve).

4b. táblázat
A támogatás, ösztönzés, igenlés lexikai egységei

Performatívumok	Állításra alkalmas lexikai egységek	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
$\alpha \Delta$ elfogadom $\alpha \Delta$ helyeslem, $\alpha \Delta$ helybenhagyom, $\alpha \Delta$ jóváhagyom, $\alpha \Delta$ pártolom, $\alpha \Delta \square$ támogatlak/om	$\alpha \Delta$ aláír, $\alpha \Delta$ jónak lát, $\square$ megszavaz	(azt)	, hogy
	___ szavaz, $\square$ bátorít, biztat, buzdít, int, ___ $\square$ készítet, ___ $\square$ ösztönöz/ $\square$ ösztökél, $\square$ noszogat	arra	
$\beta \Delta$ beleegyezem	$\beta \Delta$ belemegy, $\alpha \Delta$ belenyugszik	(abba)	
$\alpha \Delta \square$ egyetértek		(azzal)	
	hozzájárul, hozzásegít,	(ahhoz)	
$\alpha \Delta \square$ támogatlak/om,	pártfogol, segít	(abban)	
	$\alpha \Delta$ nincs kifogása	(az ellen)	

Δ : Kijelentő móddal is állhat.

$\square$: Az igekötő és az ige együtt is maradhat, el is válhat. ___ Az utalószó tipikus helye.

5. Az elkötelezők és a -j módjeles szerkezetek – állítások a propozícióba foglalt cselekvések megtétele iránti elkötelezettség meglétéről és hiányáról.

A direktívumokon és a kinyilatkoztatókon (declarations) kívül az elkötelezők (comissives) csoportját alkotó igékre igaz a 'világ a szóhoz' megfelelési irány, minthogy illokúciós lényegüket tekintve az alanyok kötelezettségét jelenítik meg a propozíciós tartalomba foglalt cselekvések elvégzése iránt. Emlékeztetek arra, hogy Driven és Verspoor (2004) az elkötelezők csoportjába helyezik őket, és közös jegyüknek a kötelezettségek megjelenítését tartják. Jellegzetes elkötelező tettek az ígérés, a felajánlás, az eskü, a vállalás, vállalkozás, a meghívás, a fenyegetés. Mint ahogy az alábbi performatív mondatok mutatják, a direktívumokkal egyező 'világ a szóhoz' megfelelési irány ellenére kijelentő móddal állnak: *Elvállalom/megígérem, hogy befejezem a munkát.* Ha azonban bevonjuk elemzéseinkbe a cselekvői elkötelezettség, hajlandóságát hiányát (5.a táblázat), illetve e tulajdonságok meglétét ábrázoló lexikai egységek tágabb körét (5.b táblázat), már megjelennek a -j módjeles szerkezetek (*Nem híve annak, hogy állandóan magyarul beszélsz*), illetve megnő az indikatívuszi és a -j-s formák azonos értékű használatának az esélye (lásd β^{Δ} jelek): *Nem tervezi, hogy elmegy/elmenjen.* Performatívumként ebben a csoportban a néhány⁺ jelű alak viselkedik, ezért nem hoztam létre önálló csoportot a számukra. A másokat a kötelezettség alól feloldó *mentesítem* és társai szoros kapcsolatot mutatnak a 'nem kell' jelentéstartalmú állításokkal (lásd a 6.2. alrészlet): *Mentesítelek az alól, hogy megcsináld – Nem kell, hogy megcsináld.*

Elkötelezőkről lévén szó, túlnyomó többségüknél (lásd az aláhúzásokat) a propozicionális tartalmak a főmondatbeli alany által elvégzendő cselekvésekről szólnak: *Nem vagyok hajlandó arra, hogy segítek; El van szánva arra, hogy felmondjon.* A nem aláhúzottaknál a főmondat és a propozicionális tartalom alánya eltérhet: *Érdeke, hogy mások segítsenek neki; Gondja van arra, hogy a gyerekei elvégezzék az iskolákat.* A ragaszkodik eltérő alanyok esetében megjeleníthet a ráhatással rokon szándékokat (akarást, kívánságot), amit az igekötő helye is megerősít: *Ragaszkodom ahhoz, hogy fizess meg az adósságodat* ↔ *Ragaszkodom ahhoz, hogy kifizessém a számlát.*

5a. táblázat

Az elkötelezettség, hajlandóság hiányát kifejező lexikai egységek

Alakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
<i>nem hajlandó</i> , β^{Δ} <i>nincs gondja</i> , <i>nem áll készen</i> , <i>nem kész</i> , <i>nem hajlik</i> , <i>nem hivatott</i> , β^{Δ} <i>nem kötelezi el magát</i> , β^{Δ} <i>nem szánja el magát</i> , β^{Δ} <i>nem vállalkozik</i> , <i>nincs kedve</i>	<i>arra</i> (<i>arra</i>)	, <i>hogy</i>
<i>nincs kedve</i> , <i>nem ragaszkodik</i>	(<i>ahhoz</i>)	
<i>elmulaszt</i> , β^{Δ} <i>nem tervezi</i> , β^{Δ} <i>nem teszi meg a szívességet</i> , β^{Δ} <i>nem vállalja</i> , β^{Δ} <i>nem vállalja fel</i> , $+\beta^{\Delta}$ <i>megtagadom</i>	(<i>azt</i>)	
<i>nem érdeke</i> , β^{Δ} <i>eszébe sem jut</i> , Δ <i>idegen tőle</i> , β^{Δ} <i>meg sem fordul a fejében</i> , β^{Δ} <i>nem tervezi</i> , <i>távol áll tőle</i>	(<i>az</i>)	
<i>óvakodik</i> , <i>távol áll</i> , $+$ <i>tartózkodom</i> $+$ <i>eltekintek</i>	<i>attól</i>	

Alakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
+feloldom/feloldalak +mentesítem/mentesítelek +felmentem/felmentelelek, mentesül	az alól	
+lemondok, ^β letesz	arról	
nem híve	(annak)	
nem érdekelt	(abban)	
nem érez elhivatottságot	az iránt	

^Δ: Kijelentő móddal is állhat.

*: Performatívum; az aláhúzások a fő- és mellékmondatbeli alanyok azonosságára utalnak.

A két táblázat elemei nem direktívumi szerkezeteket alkotnak, vagyis a *hogy* kötelezően van jelen a tagmondatok között, az utalószók közül pedig csak a zárójelbe tették maradnak el a főmondatból: *Távol áll tőlem, hogy hazudjak; Eltekintek attól, hogy megbüntesselek.* (Persze itt ismét meg kell jegyezni, hogy a megállapításaim nagyobb mennyiségű anyagon végzett elemzésekkel egészítendő ki.) Fel kell továbbá hívnom a figyelmet arra is, hogy a jelen táblázatok tagjai nem alkotnak minden esetben szabályos ellentétpárokat: az egyik (főként az állító) tag hiányozhat, mivel nem követel *-j* módjéles alakot: *Vállalom, hogy elmondom az igazat – Nem vállalom, hogy elmondjam az igazat.* Az igemódok különbözőségének oka a propozicionális tartalmak faktualitásában keresendő: míg az állító szerkezetek inkább a tényekhez kötődnek, a tagadások a 'nem létezés' világához.

5b. táblázat

Az elkötelezettség, hajlandóság meglétét kifejező lexikai egységek

Alakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
^β elkötelezi magát, ^β elszánja magát, ^β el van szánva, gondja van, ^β fenntartja magának a jogot, hajlandó, hajlik, kötelezi magát, _____ hivatott, jogot formál, kedve van, ^β készen áll, ^β kész, rászánja magát, _____ szorítkozik, ^β vállalkozik	(arra) arra	, hogy
kötelességének érzi, nem mulasztja el, ^β tervez	(azt)	
^β közel áll/van, ^β ragaszkodik,	(ahhoz)	
nekidurálja magát, nekikezd, nekilát	(annak)	
elhivatott, elhivatottságot érez, elkötelezett	az iránt	
nem sok választja el	(attól)	
érdekelt	(abban)	
^β nem idegen tőle	(az)	

Az aláhúzások a fő- és mellékmondatbeli alanyok azonosságára utalnak;

_____ az utalószó tipikus helye.

6. Értékelő állítások a jövőbeli események, történések megvalósulásáról. A nagycsalád tagjainak közös vonása, hogy a világról szóló általános ismereteink, tudásunk vagy személyes tapasztalataink alapján állításokat fogalmazunk meg velük

a jövőbeli cselekvések létrejöttéről. Állításokról lévén szó, a megfelelés iránya 'szó a világhoz'. Abban a sajátosságban is osztoznak, hogy nem a direktívumi szintaktikai szabályokat követve építjük be őket a közléseinkbe, vagyis a *hogy* kötőszóval és az igekötő igéjének inverziója nélkül. Az utalószók megléte itt is tüzetesebb vizsgálatokat igényel: az alábbi táblázatokban a megszokott módon zárójelbe tettem az inkább elhagyhatókat, a zárójel nélküliek ellenben valószínűsíthetően részt vesznek a mondatépítésben.

6.1. Értékelő állítások a propozícióba foglalt jövőbeli cselekvések megvalósulását biztosító feltételek meglétéről vagy hiányáról. A 6. táblázat lexikai egységei érintik a személyi adottságokat, képességeket, valamint az objektív szituációs körülményeket egyaránt. (Mivel a tagadó és állító alakzatok néhány kivételtől eltekintve szabályos ellentétpárokat alkotnak, nem helyeztem őket külön táblázatba.) A *megérdemel* és szinonimái állhatnak kijelentő móddal is, múlt és jelen időben egyaránt. Jelen vagy múlt idejű főmondatbeli állítás esetén a propozicionális mondat igéjének kijelentő módú vagy *-j* módjű változata egyenértékű: *Megérdemli/megérdemelte, hogy őt választják/válasszák.* Múltbéli történésekről való állításkor mindkét tagmondat igéje múlt időben áll: *Megérdemelte, hogy őt választották.* Az utolsó sorban található szerkezet a felszólító módot tárgyaló legújabb dolgozatokban említetlen maradt, ám – ahogy ez nem ritka – régi nyelvtanainkat bön-gészve találunk hasznos megjegyzéseket róla. Jelen esetben Verseghy szabályát fogalmazom újra (Verseghy i. m. 446).

6.1.1. A személyi, idő-, hely- és módbeli stb. körülmények befolyásoló szerepét minimalizáló állítások. Ebben a kissé körülményesen elnevezhető megnyilatkozástípusban a beszélő azt állítja, hogy a főmondatban megjelölt történések, cselekvések, állapotok mindenféle tényezőtől függetlenül fennállnak vagy létre fognak jönni. A körülmények befolyásoló erejének minimalizálása általánosításukkal, az *akár-, bár-* előtagú névmásokkal, valamint a 'nem levés' világába helyezésükkel (*-j* módjellel) érhetők el: *Bárhol is van/legyen, biztos jól érzi magát; Akárki is (legyen) ő, szívesen látjuk; Akárki akármit is mond/mondjon, én nem hiszem.*

6.2. Értékelő állítások a propozícióba foglalt jövőbeli cselekvések, történések megvalósulásának szükségtelenségéről, feleslegességéről, lehetetlenségéről, valószínűtlenségéről. Zömében deontikus vagy episztemikus szükségszerűséget, valamint lehetőséget tagadó, elvető állítások létrehozására alkalmas igék, kifejezések (*nem kell/nem szükséges/szükségtelen/felesleges/lehetetlen*) alkotják ezt a csoportot (7a. táblázat), de csekély számuk miatt ide helyeztem néhány episztemikus értékelést adó alakot is (*nem valószínű, valószínűtlen* stb.). A két módot is megengedőknél az indikatívusz tartalmi különbséget jelezhet (lásd ^a jelek): *Megengedhetetlen, hogy nem dolgozik* (létező eseménnyel kapcsolatos állítás); *Megengedhetetlen, hogy ne dolgozzon* (jövőbeli cselekedetet érintő megnyilatkozás). Máskor használata csupán stilisztikai eltérést von maga után (lásd ^b jelek): *Nincs esélye annak, hogy diplomát kapjon/kap; Elképzelhetetlen, hogy nem jön el/ne jöjjön el.* Néhányszor hármas módhasználat is előfordulhat: *Nem tartja valószínűnek, hogy eljőjön/eljönne/eljön;*

Kizárt, hogy eljön/eljöjjön/eljönne. Molnár Ilonától vett példa: *Nem fordul elő, hogy sorok kígyózzanak/kígyóznának/kígyóznak* (Molnár i. m. 19).

6.2.1. Állítások az összehasonlításokban alulmaradt cselekedetek megvalósulásának kizárásáról. Ismét Verseghy kapcsoló mód szabályainak egyikét idomítom a rendszeremhez (Verseghy i. m. 446). A beszélő ebben az állításfajtában úgy zárja ki, tagadja meg a választások vagy összehasonlítások során alulmaradt cselekedeteket, hogy a 'nem létezés' világába helyezi őket (feltételes móddal, de leginkább *-j* módjellel, a *mint* helyett a *mintsem*, *semmint/semhogya* nyomatékosító kötőszókkal: *Inkább dolgozik, semmint otthon marad/maradjon/maradna*. Néhány hasonló mondat Simonyi gyűjtéséből: „*azt gondoltam, előbb a tenger kiszárad, mintsem ezt megérjem*”; „*inkább a nyakatat facsarnám ki, mintsem, hogy azt megengedjem*” (Simonyi 1883: 189–90). Verseghytől vett mondat: „*nagyobb vagyok, hogysen nekem a szerencse árthason*” (Verseghy i. m. 446.)

6. táblázat A cselekvések megvalósulásához/megvalósításához szükséges subjektív feltételek, objektív tényezők meglétét, hiányát kifejező lexikai egységek

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó	
<i>alkalmas/alkalmatlan, (nem) hajlamos, (nem) érdemes/érdemtelen (nem) képes, képtelen, kevés, nem elég, sok, itt az alkalom, az idő stb., nincs itt az alkalom stb. nincs elég/annyi idő/hely stb. van elég/annyi idő/hely stb. ráér, nem ér rá, ^βvan/nincs idő/ ^βesély/lehetőség/remény/garancia van ideje/^βesélye/engedélye/esze/tehetsége stb. nincs ideje/^βesélye/engedélye/esze/tehetsége stb. (nem) méltó, méltatlan, rászolgál, nem szolgál rá akadály/esélye/ideje van, ^βnincs akadály/esélye/ideje stb. nincs itt az ideje stb.</i>	(arra)	, hogy	
<i>(nem) ^βfél/ idegenkedik/^βirtózik/^βtart, visszariad, nem riad vissza</i>	attól (attól)		
<i>van képe/mersze/bátorsága stb. nincs képe/mersze/bátorsága stb.</i>	ahhoz		
<i>^αkérdemel, ^αmegérdemel, ^αmegszolgál, ^βmegengedheti, ^βnem engedheti meg</i>	(azt)		
<i>(nem) becsül/tisztel/szeret stb.</i>	annyira		
<i>^βkitelik tőle, nem telik ki tőle</i>	(az)		
<i>nem nagy/okos/értelmes</i>	olyan		
<i>^Δnincs/nem lesz/van/lesz</i>	(olyan)		
			<i>aki, ami ^βakár-, ^βbár-</i>

^Δ: Kijelentő móddal is állhat. ^{ΔΔ}: Kijelentő és feltételes móddal is használatos. Az aláhúzások a fő- és mellékmondatbeli alanyok azonosságára utalnak; ____ az utalószó tipikus helye.

6.3. Állítások a propozícióba foglalt jövőbeli cselekvések, történések megvalósulásának szükségességéről, fontosságáról, lehetséges voltáról. A csoport (7.b táblázat) az ugyancsak deontikus állításokat létrehozó 'kell' és a 'lehet' jelentéskörbe tartozó formákat fogja egybe. Ahogy a mellékjelek mutatják, a kijelentő móddal is állók mindkét típusa előfordul közöttük: a cselekvések ténszerűségében különbséget tévők (*Fontos, hogy eljössz* ↔ *Fontos, hogy elgyere*), valamint a szinonim használatúak is: *Nem tudja elhinni, hogy veszít/veszítsen*.

7. Állítás a propozícióba foglalt cselekvésekről, történésekről mint elérendő célról. Nyelvtanainkban a célhatározói alárendelésnél találjuk ezt a nem direktívumi szintaktikai jegyekkel bíró mondatípust: *Az a céloom, hogy feloldjam a közöttünk levő feszültséget*. A *nehogy* utáni hasonló szórend különféle érzelmi töltést (féltést, aggodást, óvást, félelmet stb.) hordozhat (*Öltözz fel, nehogy megfázz*), de akár fenyegetésbe is csaphat, mint a *Nehogy megtedd!* implicit tiltásban. Hasonlóan vélekedik Rác Endre (1985: 260) és Krékits István (2006: 133).

A *hogy* kötőszó része a megnyilatkozásnak, nagyritkán maradhat csak el: „*Elrejtí szép ábrázatát: Ne lássa a szörnyű csatát*” (Bencédy–Fábián–Rác–Velcsovne 1971: 398). A Mai magyar nyelv című egyetemi tankönyv idéz egy engedélytartalmú elérendő célt is, amikor a *hadd* megkövetelte szórend jelenik meg a mellékmondatban: *Gyere ki a vízből, hadd öleljelek meg* (i. h.). Míképpen az előbbi mondatok bizonyítják, a cél megjelenítése elsődlegesen a beszélői szándék, a kontextuális körülmények függvénye, és ez azt jelenti, hogy a bevezető állításban nem szükségszerűen jelenik meg olyan lexikai egység predikátumként, amely determinálja a mellékmondatba foglaltak cél voltát: *Sokat tanul, hogy jó jegyet kapjon*. De természetesen vannak a cél elérésére való törekvést magukba foglaló igék, kifejezések is. Ezek közül a 8. táblázatba csak a legtipikusabbakat gyűjtöttem egybe. Dolgozatomnak nem tárgya a -j módjeles mondatokat helyettesítő alakzatok leírása, így csak megjegyzem, hogy ez utóbbiak felcserélhetők más szerkezetekkel, míg az előbbiek csak nagyon ritkán: *Sok idő kell ahhoz, hogy megismerjük egymást* ≈ *Sok idő kell egymás megismeréséhez / egymást megismerni* ↔ *Sokat tanul, hogy jó jegyet kapjon* ≠ **Sokat tanul jó jegyet kapni*. (A téma kapcsán lásd Pintér 2009: 480–91).

7a. táblázat

A cselekvések szükségtelenségét, lehetetlenségét, valószínűtlenségét kifejező lexikai egységek

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
β^{Δ} elviselhetetlen, β^{Δ} felesleges, β^{Δ} kibirhatatlan nem kell/nem szükséges, β^{Δ} elképzehetetlen, Δ értelmetlen, $\Delta\Delta$ kizárt, lehetetlen, $\alpha\Delta$ megengedhetetlen, $\Delta\Delta$ nem fordul elő, $\Delta\Delta$ nem valószínű/ $\Delta\Delta$ valószínűtlen, szükségestelen, β^{Δ} tarthatatlan, $\beta\Delta$ tűrhetetlen	(az)	, hogy
β^{Δ} nincs esélye, $\alpha\Delta$ nincs oka/értelme/alapja	(annak)	

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
^{ΔΔ} nem tartja valószínűnek, ^{βΔ} nem tudja elhinni, ^{βΔ} nem tudja elképzelni	(azt)	
esélytelen, nincs ráutalva nincs lehetőség/ ^{βΔ} remény/alkalom	(arra)	
...-bb, inkább + verbum	(annál)	mint/ mintsem

^Δ: Kijelentő móddal is állhat. ^{ΔΔ}: Kijelentő és feltételes móddal is használatos.

7b. táblázat

A szükségességet, kötelelést, fontosságot, lehetségséget kifejező lexikai egységek

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
elkerülhetetlen, elengedhetetlen, ^{αΔ} fontos, (nem) illik, kell, ^{αΔ} lehetséges, ^{βΔ} megoldható, ^{βΔ} megéri, ^{βΔ} megvalósítható, nélkülözhetetlen, muszáj, szükséges, ^{βΔ} feladata/kötelessége/dolga/munkája	(az)	
alkalmat ad/kap/nyújt, szükség van, esélyes, ___ kényszerül, rákényszerül, [□] kényszerít, [□] rákényszerít, kénytelen, van esély/lehetőség/jog/alkalom, rá van utalva, [□] öszönöz, [□] öszökél, ___ szolgál/való/jó, [□] szorit, ^{βΔ} esélyt lát, lehetőséget kap, lehetősége nyílik,	(arra)	, hogy
^{βΔ} van esélye/ ^{βΔ} alapja/ ^{βΔ} van lehetősége/ ^{βΔ} valószínűsége	(annak)	
lehetővé teszi, ^{βΔ} el tudja képzelni	(azt)	

^Δ: Kijelentő móddal is állhat. [□]: Az igekötő és az ige együtt is maradhat; az aláhúzások a fő- és mellékmondatbeli alanyok azonosságára utalnak.

Egy részük a kijelentő módú és -j módjeles formát szinonimaként engedi használni: *Az a terve, hogy megteremt/megteremtsen mindent a családjának; Eléri, hogy megkedvelik/megkedveljék.* A [□] jelek viszont azt mutatják, hogy a szóban forgó igék a célról való referáláson kívül tudósíthatnak ráhatói szándékról is, és ilyenkor, mint a direktívumtartalmú állításokban, az igekötő az ige mögé kerül: *Elvárom, hogy gyere el.* A kötőszó a rendelkezésemre álló adatok alapján ennek ellenére megkívántatik. Az utalószó meglétére vagy hiányára itt is a zárójelek emlékeztetnek.

8. táblázat

Elérendő célt kifejező lexikai egységek

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
célja, törekvése/érdeke ^α ^{βΔ} szándéka/ ^{βΔ} terve/ ^{βΔ} programja/ [□] kívánsága	(az)	, hogy
figyel, [□] inspirál, ^{βΔ} készül, ___ készítet, ^{βΔ} koncentrál, irányul, ___, kijelöl, nevel, oktat, tanít, ___ szán, ___ ^{βΔ} szerződik, ^{βΔ} szegődik, szomjazik, törekszik, ügyel, [□] vár, vigyáz	(arra)	

Igealakok	Jellegzetes vonzat	Kötőszó
ácsingózik, áhítózik, °dolgozik, °drukkol, elkövet, igyekszik, él, könyörög, hajt, harcol, °imádkozik, küzd, °nyomást gyakorol, szorít, tesz	(azért)	
harcol, küzd, tesz stb.	az ellen	
sok idő/munka/türelem/szeretet stb. kell	(ahhoz)	
°akar, β^Δeléri, igényel, °kíván, °vár, °elvár °szorgalmaz	(azt)	
___ °fáradozik, °mesterkedik, °munkálkodik, van,	(azon) azon	
időt, figyelmet stb. szentel	annak	
°gondoskodik, tesz	arról	
β^Δmegpróbálkozik	(azzal)	

Az aláhúzások a fő- és mellékmondatbeli alanyok azonosságára utalnak. ___: A utalószó tipikus helye.

8. Összegzés és állásfoglalás a kötőmód kérdésében. Noha az általam követett pragmatikai megközelítésmódon belül a kötőmód nem értelmezhető fogalom, reményeim szerint a másképp megragadott funkciók, használati jegyek is szolgáltatnak hasznos adalékokat annak eldöntéséhez, mikor beszélhetünk erről a módfajtáról a nyelvünkben, illetve pontosíthatják sajátosságainak a leírását. A 9–12. táblázatokban elemzéseim adatait gyűjtöttem egybe a kijelölt három formai sajátosságra, az igekötők viselkedésére, a *hogy* meglétére, avagy hiányára, illetve a ragozási paradigma személyeinek a számára összpontosítva. A végső következtetések levonása és az eddigi vélekedésekkel való egybevetés előtt foglaljuk tehát össze a kötőmódról szóló ismereteinket a legfőbb munkákra támaszkodva.

8.1. A kötőmód a magyar szakirodalomban. Ami legelőször feltűnik a konjunktívusz feldolgozásának történetében, az a kontinuitás hiánya a tárgyalásban, az a 19. század utolsó harmadától számítható százéves időszak, amikor is megszűnik „téma” lenni, és ha rá is bukkanunk egy-egy róla írt cikkecskére, az is nyelvhelyességi szempontból nehezményezi a használatát. A hallgatás magyarázatáért a 19. század végéig kell visszanyúlnunk: „Általában szakítanunk kell már valahára avval a teljesen alaptalan fölfogással, mintha volna a magyarban conjunctivus, ’kötő mód’ v. ’foglaló mód’, v. ’kapcsoló mód’, mondja ki a verdiktet 1877-ben a kor egyik legnagyobb tekintélyű nyelvésze, Simonyi Zsigmond (1877: 533), aki nagy befolyással bíró grammatikáiból számúzi ezt a fejezetet. Hasonlóan vélekedik Klemm Antal is a mondatában: „Az igemódok a magyar mellékmondatban szintén csak főmondatbeli értékükkel, azaz önálló jelentésükkel használhatók. A mellékmondatban tehát akkor fordul elő jelentő, föltételes vagy felszólító mód, amikor önálló használatban is előfordulna... Ú. n. modus obliquus (konjunktiv der fremden meinung) a mellékmondatbeli gondolat vagy nyilatkozat idegen voltának, tehát a közlő szempontjából bizonytalan, kétes voltának jelzésére, amilyen pl. a görögben, németben, latinban előfordul, a magyarban nincsen” (1942: 58). Mint tapasztaljuk, Klemm kötőmódon az ige eredeti módját megváltoztató, a be-

szélő által hozzátoldott jelentést értett (ahogy Simonyi is), ebből következően a felszólító mód szerepei közé nála bekerültek a „kötőmódgyanús” esetek is: „A felszólító mód a mellékmondatban – éppúgy, mint a főmondatban – a felszólítás, tiltás, kívánság, óhajtás, célzatosság, megengedés kifejezésére szolgál” (Klemm i. m. 585).

Hangsúlyoznom kell, hogy nem volt ez mindig így. Régi grammatikáinknak ugyanis állandó szereplője volt a teljes, hatszemélyű paradigma, amelyet a szerzők tudatosan elkülönítettek az öt alakot számláló parancsoló (felszólító) módtól. Hogy csak néhány munka elnevezéseit említsem, messze nem a teljesség igényével: Sylvester: Imperatiuus – Coniunctiuus (CorpGramm. 53); Komáromi Csipkés György: Praesens Imperativi – Praesens Subiunctivi (CorpGramm. 380); Pereszlényi Pál: Imperativi praesens, et Futurum – Coniunctivi Futurum, Coniunctivi Imperfectum (az utóbbi megegyezik a feltételes móddal), Praesens Coniunctivi, Coniunctivi Futurum, amely az *-and*, *-end* morfémából és a személyragokból álló, jövő időt jelenti (CorpGramm. 464–6).

A 18. század végének nyelvtanai előrelépést jelentettek abban a tekintetben, hogy már a használatának szabályait is igyekeztek megadni, noha miképpen Földi János megjegyzi, a feladat nem éppen könnyű: „Foglaltató módot mikor kíván valamely beszéd, arról leg bizonyosabb és kifogást nem szenvedő Régulákat adni lehetetlen” (1912: 274). Mindezek ellenére megpróbálkozik a regulaadással, mégpedig meglehetősen sikeresen (i. m. 274–6). Magyarázataiból az is világosan látszik, hogy ehhez a módhoz nem csak a *modus obliquus*, vagyis az *Azt mondta, elmenne hozzátok* típusú igemódhasználatot rendel. Ismereteim szerint a kötőmód legteljesebb bemutatása a korban (és még sokáig) első 19. századi magyar nyelvű iskolai nyelvtanunkban, Verseghy Ferenc Magyar grammatikájában található (1818). Először is Verseghy utal a két mód formai egyezésére, ugyanakkor elismerésre méltóan törekszik funkcióik elválasztására: „A Magyarban a parancsoló mód kapcsoló gyanánt is szolgál” (i. m. 444). (Az igekötők viselkedésének sajátosságaira még nem figyelhetett fel, hiszen sem szófaji besorolásuk nem volt megoldva, sem az igekötőszerű elemek köre nem volt meghatározva.) Példái alapján a parancsoló mód fő feladatának a parancsolást és a tiltást tekinti („*Mennyetek haza*” i. m. 445), a kapcsolatos móddal pedig egyrészt a dolgozatom direktívumtartalmú állításait azonosítja („*Azt üzeni az atyátok, hogy haza mennyetek*” i. m. 445), de említ valóban „kötőmódgyanús” mondat szerkezeteket is: „*Szülőim azt akarják, hogy haza menynek*” (i. m. 444); „*Azt ohajtotta szüntelen, hogy gyermekei nagy vagyonnal soha ne birjanak...*” (i. m. 445). A parancsoló mód használatát leíró négy szabályából három a „tágasabb értelemben való parancsolatot vagy tilalmat” jelentő eseteket, vagyis a kapcsoló módot foglalja magába. Leírásában több, a későbbi munkákból kifeledett mondat szerkezetekről is szól (lásd a 6.1.1. és 6.2.1. alrészeket).

Mínthogy az igekötős igék viselkedésére nem figyeltek fel, a két mód teljes formai egyezésének hangsúlyozása általánosnak mondható egészen a 19. század közepéig, ami korántsem jelentette a kötőmód létének tagadását, funkcióik öszszemosását. „A parancsoló mód egészen a foglaló mód jelenje”, jelenti ki például

Fogarasi János (1843: 228), de szerepeikkel külön foglalkozik. Riedl Szende (talán a régi nyelvtanokra is támaszkodva) valamelyest árnyalja a teljes formai egyezésükről szóló képet: „A parancsoló mód azonos a kötmóddal, azon már magában is világos különbséggel, hogy a kötmód egyesszámú első személye parancsoló értelemben nem használtatik” (1884: 187).

Vázlatosan végigkövetve a kötmód sorsát nyelvtanirodalmunkban, eljutottunk a 19. század utolsó harmadáig, Simonyi fellépéséig. A rá irányuló figyelem újjáéledését a 20. század utolsó harmadától datálhatjuk. Az első munkák közös vonása, hogy az idegen nyelvekkel való összevetés, az angol, német, francia stb. nyelvekben meglévő subjunctive (ang.), subjunctif (fr.), Konjunktiv (ném.) inspirálta a szerzőiket a velük párhuzamba állítható magyar jelenségek minősítésére. Prileszky Csilla a magyar mint idegen nyelv oktatásában szerzett tapasztalataiból kiindulva a különböző mondattípusok és az igekötők helye közötti párhuzamosságokból azt a következtetést vonja le, hogy az egyenes szórendű mondatok (*Elment, hogy megváltsa a jegyét*) igemódja olyan, mint a más nyelvekben a kötmód (Prileszky 1974). Pataki Pál francia–magyar összevetésen alapuló dolgozatában még határozottabban érvel a kötmód megléte mellett. Ő az igekötős igék viselkedésén kívül a kötmódot tartalmazó mondatok szemantikai sajátosságainak is jelentőséget tulajdonít. Meghatározó jegyüknek azt tartja, hogy „olyasvalamit fejeznek ki, ami a valóságban nincsen meg, olyan tényt, amely nem létezik, olyan folyamatot, amely nem történik meg, olyasvalamit, aminek a nemléte vitathatatlan” (Pataki 1984: 210). Molnár Ilona többször hivatkozott nagyobb lélegzetű írásában a felszólító módú igealakok tetszőleges és kötelező előfordulásának eseteit veszi sorra gazdag élőnyelvi példaanyaggal illusztrálva, így számos igen hasznos észrevétellel gazdagítja a felszólítómódjeles mondattípusokról szóló ismereteinket, de a kötmód meglétének kérdésében tudatosan nem foglal állást (Molnár 1994–95). Tóth Enikő Patakihoz hasonlóan a szemantikai tényezőket állítja középpontba, és a mondatbővítmény igemódja és a főmondat régensének faktivitása, illetve modalitása alapján különíti el a konjunktívuszi alakokat (2003). A témával foglalkozó, empirikus vizsgálatokra is támaszkodó későbbi dolgozatában elfogadja a Pataki által adott szintaktikai kritériumokat, és amellet érvel, hogy a kötmód külön módot alkot a magyar nyelvben (Tóth 2005).

A tárgyalt időszak nyelvtanaira vetve pillantásunkat, értelemszerűen hasonló gondolatokra lelünk. A Strukturális magyar nyelvtan meghatározza magát a fogalmat, de részletesen nem foglalkozik vele: „a kellést, szükségességet stb. kifejező igéknek alárendelt *hogy*-kötőszós mellékmondatok igemódja. Formailag lényegében azonos a felszólító móddal” (Kiefer 1992: 898). Ugyanitt Kenesei István a *hogy* kötőszavas mondatok modalitásáról szólva kijelenti, hogy a mellékmondat modalitása mindig a vonzatként meghatározható főmondatbeli összetevőtől függ. A felszólító módot kívánó igéknek, mellékneveknek stb. két fajtáját említi. Az egyik közülük „csak” felszólító móddal jár együtt: *ajánl*, *biztat* stb. Rendszerem szempontjából ki kell emelnem, hogy ezekről ő is azt mondja, hogy megfelelnek a beszédaktus-elméletben a „direktív” igéknek nevezett csoportnak (Kenesei 1992: 679). A másik főmondatbeli régens együttes (itt főként a munkám

4., 5. 6. és 7. pontjában tárgyalt formákból találunk példákat) viszont kötőmódot követel. A mondatípusnak a feltételes módú alárendelésekkel is közös jellemzőjét abban látja, hogy „kivétel nélkül mindig utóidejű (azaz jövő idejű) vagy irreális proposíciókra vonatkoznak”, vagyis a modalitás esetükben „a faktualitás felfüggesztésének» egyik jelentékeny esete” (i. h.). Az Új magyar nyelvtan formái ismérveket, nevezetesen az igekötő viselkedését alapul véve azokat az eseteket azonosítja a kötőmóddal, amikor az igekötő nem válik el az igéjétől: „A kötőmód, a felszólító móddal ellentétben, nem jár az igekötő és az ige fordított sorrendjével” (É. Kiss 1998: 141). Kugler Nóra a Magyar grammatikában fontosnak tartja megjegyezni, hogy a mellékmondat akkor is tartalmazhat felszólító módú állítmányt, ha nem felszólítást tartalmaz. Azt is feltételezi, hogy az alárendelt helyzetű felszólító mód megjelenését „lexikális elem (úgynevezett kulcsszó), ill. ennek általános 'legyen'/'ne legyen' jelentéstartalma szabályozza” (Kugler 2000: 107). A kötőmód elnevezést ő azonban kerüli, csupán azt jegyzi meg, hogy a „mellékmondatbeli módhasználatot több szerző” konjunktívusznak tartja (i. h.).

A szakirodalomban megfigyelhető egy olyan vonulat is, amely a konjunktívuszt emeli fő kategóriává (anélkül, hogy a fogalmát tisztázná), és ezen belül különít el funkciókat, többek között a felszólítói használatot. Tompa József német nyelvű magyar nyelvtanában még csak a két mód egyezéséről szól: „Der Imperativ – es ist eher ein Imperativ-Konjunktiv (1972: 65). Hegedűs Rita vélhetően ugyancsak a német mintát követve már egyértelműen konjunktívusról beszél, amelynek egyik funkciója a felszólítás (2004: 259), de Turi Gergő (2009) Farkas (1992) nyomán szintén azt javasolja, hogy a *-j-t* tekintsük a kötőmód jelének. Ezt a módjelet szerinte a következő kontextusok hívják elő: a felszólító operátor, a célhatározói mellékmondat utalószava és bizonyos (racionális értékelést, episztemikus értékelést, engedélyt, tiltást stb. kifejező) főmondati predikátumok. Kötőmódú alárendelt mellékmondatról szerinte abban az esetben beszélhetünk, ha a kötőmódú igei állítmánnyal rendelkező mondatban nincsen úgynevezett felszólító operátor, amely felszólító értelművé alakítaná a mondatot, és megfordítaná az igekötő és igéje sorrendjét. Ezt a gondolatot a pragmatikai megközelítés megerősíti, de – mint tapasztaltuk – a kép az átmeneti aktusoknak, illetve a többféle illokúciós erővel bíró igéknek köszönhetően jóval árnyaltabb.

8.2. Összegzés – felszólító mód versus kötőmód pragmatikai aspektusból.

A 9. táblázat a tipikus direktívumok viselkedési jegyeit mutatja. Akaratunk átvitelekor mind az implicit, mind az explicit F(p) szerkezetekben elválasztjuk az igekötőt az igéjétől. Mivel a direktívumtartalmú állításokban valójában az eredeti illokúciós erő felidézése, átadása történik, ezekben is elmarad az igekötő és az ige inverziója, de az öttagú felszólítói paradigma kiegészül az egyes szám 1. személyvel. A *hogy* kötőszó használata a performatívumi mondatokban tetszőleges, a direktívumtartalmú állításokban viszont a performatívumi szerepre nem alkalmas igékkel az eddigi véleményekkel ellentétben nem minden esetben. A kérdés tehát további vizsgálódásokat igényel.

9. táblázat
A direktívumok és a direktívum tartalmú állítások

Sztintaktikai jellemzők	2.1. direktívumok		
	Közvetlen ráhatások		Direktívumtartalmú állítások
	-j mód-jeles alak	F(p) szerk.	
Az igeikötő elválik az igétől	+	+	+
Az igeikötő nem válik el az igétől			
A <i>hogy</i> megléte		+/- tetszőleges	+/- megkötések
A paradigma alakjainak a száma	5	5	6

A 10–11. táblázatok az átmeneti, direktívumi és az expresszívumi viselkedési jegyeket egyaránt hordozó aktusokat foglalják magukba. Elválasztásukat az indokolja, hogy nem azonos mértékben és módon jelentik meg a két illokúciós osztály jegyeit.

A 10. táblázatot alkotó kívánságok, óhajok közös sajátja, hogy implicit kifejezési formájukban direktívumként azonosíthatók, a tanácskérésnél ez csak az egyik értelmezési lehetőség: *Menjek el? – Elmenjek?* Az illokúciós indikátort tartalmazó F(p) struktúráikban az igeikötő el is válhat igéjétől, de együtt is maradhat vele: előbbi esetben a ráhatói illokúciós erő kerül előtérbe, az utóbbiban az érzelmi magatartást megjelenítő. Vizsgálataim alapján a *hogy* az igeikötőt elválasztó szerkezetben sem tetszőlegesen jelenik meg, leginkább akkor hiányozhat, ha az utalószó ott van a főmondatban: *Azt akarom, menj el; Akarom, menj el.* Az expresszívumi aktusokban az igeikötő változatlan szórendje a *hogy* kötelező jelenlétét vonja maga után: *Kívánom, hogy megoldódjon a problémád;?Kívánom, megoldódjon a problémád.* A tanácskérésekről szóló állításoknál nincsenek megkötések a rámutató és kötőszók használatában. Összegezve a fentieket, az ide sorolt aktusok átmenetisége nem az implicit-explicit formák elkülönüléséből adódik, hanem abból, hogy a kívánság, akarat, tanácskérés lexikai egységei (legalább) két illokúciós erő kifejezésére alkalmasak, így megjeleníthetnek ráhatásokat ráhatói szerkezettel, de érzelmi magatartásokat is az előzőektől eltérő szintaktikai szabályokat követve (lásd a kiemelt helyeket).

10. táblázat
A direktívumok és az expresszívumok között 1.

Sztintaktikai jellemzők	3.1. kívánság, akarat óhaj, vágy stb.		Állítások kívánságról, akaratról, vágyról, óhajról stb.	3.2. tanácskérés, bizonytalanság kifejezése		Állítások a jövőbeli cselekvésekkel kapcsolatos bizonytalanságokról
	-j mód-jeles alak	F(p) szerk.		1. szem. -j mód-jeles kérdések	F(p) szerk.	

Szintaktikai jellemzők	3.1. kívánság, akarat óhaj, vágy stb.		Állítások kívánságról, akaratról, vágyról, óhajról stb.	3.2. tanácskérés, bizonytalanság kifejezése		Állítások a jövőbeli cselekvésekkel kapcsolatos bizonytalanságokról
	+	+		+	+	
Az igekötő elválik az igétől	+	+	+	+	+	+
Az igekötő nem válik el az igétől		+	+	+	+	+
A <i>hogya</i> megléte		+	+		+	+
		- megkötések	- megkötések		-	-
A paradigma alakjainak a száma	5	4	6	2	2	6

A 11. táblázat aktuális, az engedélykérések, engedélyezések, tiltások implicit megjelenítmódjaiban osztoznak az utasítókkal az imperatívuszi alakokon. Az F(p) szerkezetek, valamint a szóban forgó beszélői szándékot interpretáló állítások viszont csak a morfológiai markert kölcsönzik a felszólító módtól, szintaktikai felépítésük eltér a hasonló direktívumi megnyilatkozásokétól: az igekötőt és az igét nem választják el, egyaránt megkövetelik a *hogya* jelenlétét az illokúciós erő indikátorai, valamint a propozicionális tartalom között. Ha a 11. táblázat kiemelt, vonalas celláit összehasonlítjuk a 12. minden ráhatói jegyet nélkülöző azonos elemeivel, teljes megegyezést tapasztalunk velük. Az engedélykérések, engedélyezések, tiltások implicit formái tehát ráhatások, explicit megjelenésükben viszont olyan cselekedetek, amelyek a beszélői ráhatói magatartásának emocionális, illetve a két fél viszonyára utaló elemeit hangsúlyozzák. Kijelenthetjük tehát, hogy egy lépéssel távolabb állnak a ráhatásoktól, mint a 10. táblázat tevékenységei, amelyek explicit formájukban mind a két illokúciós erőt képesek kifejezni.

11. táblázat

A direktívumok és az expresszívumok között 2.

Szintaktikai jellemzők	3.3. engedélykérés		3.4. engedélyezés, tiltás			Állítások engedélyezésről és tiltásról
	<i>hadd</i>	F(p) szerk.	<i>hadd</i>	<i>ne</i>	F(p)	
Az igekötő elválik az igétől	+		+	+		
Az igekötő nem válik el az igétől		+			+	+
A <i>hogya</i> megléte		+			+	+
A paradigma alakjainak a száma	2	4	2	4	4	6

A 12. táblázat expresszívumai minden vizsgált kritérium alapján elkülönülnek a direktívumoktól. Ami leginkább elválasztja a klasszikus ráhatásoktól, illetve az átmeneti aktusoktól őket, az az, hogy nincs implicit, imperatívuszi megjelenésmódjuk. A ráhatói illokúciós lényeg eltűnésére utal az is, hogy a performatív mondatokban szintén elmarad az igekötő és az ige inverziója, a *hogy* pedig mind itt, mind az expresszívumtartalmú állításokban kötelezően kapcsolja össze a tagmondatokat. Még inkább érvényes ez az 5., a 6., a 7. részekben tárgyalt asszertívumokra, hiszen velük összefüggésben nemhogy implicit ráhatásokról, de F(p) struktúráról sem beszélhetünk (az asszertívumok performatívumai a *kijelentem, állítom, mondom* stb. lennének), következésképpen a propozicionális tartalmat magába foglaló mellékmondat állítmányának *-j* módjele a főmondatbeli állítások szemantikai összetevőivel magyarázható.

12. táblázat
Befolyásoló expresszívumok és az asszertívumok csoportjai

Szintaktikai jellemzők	4. jövőbeli cselekedetek befolyásolása (tagadás, támogatás stb.) F(p) szerk.	Állítások jövőbeli cselekedeteket befolyásoló tettekről	5. állítások az elkötelezettség hiányáról és meglétéről	6. értékelő állítások jövőbeli cselekedetek megvalósulásáról	7. állítások jövőbeli célokról
Az igekötő elválik az igétől					
Az igekötő nem válik el az igétől	+	+	+	+	+
<i>hogy</i>	+	+	+	+	+
A paradigma alakjainak a száma	5	6	6	6	6

Ha egybevetjük az általam követett megközelítésmóddal nyert megállapításokat és az eddigi munkák eredményeit, akkor kijelenthetem, hogy a pragmatikai elemzés megerősítette azt a tényt, hogy léteznek olyan *-j* módjeles predikátumot tartalmazó mondatok – nevezzük most már őket kötőmódúnak –, amelyeknek szintaktikai szerkezete eltér a felszólítói (direktívumi) és a felszólításokat interpretáló *hogy*-os mondatokétól. Ezek pragmatikai szempontból lehetnek:

1. F(p) szerkezetű, jövőbeli cselekedeteket, történeteket befolyásoló expresszívumok, tagadások, akadályozások, támogatások, jövőbeli cselekedetek akadályozásáról vagy támogatásáról referáló állítások;
2. elkötelezettség hiányáról vagy meglétéről referáló állítások;
3. értékelő állítások a jövőbeli cselekedetek, történések megvalósulásáról:
  - állítások a propozícióba foglalt jövőbeli cselekvések létrejöttét biztosító feltételek meglétéről vagy hiányáról,

- állítások a proposícióba foglalt jövőbeli cselekvések megvalósulásának szükségtelenségéről, lehetetlenségéről, valószínűtlenségéről,
  - állítások a proposícióba foglalt jövőbeli cselekvések megvalósulásának szükségességéről, fontosságáról, lehetséges voltáról;
4. állítások a proposícióba foglalt cselekvésekről, történésekről mind elérendő célokról.

Beigazolódott az eddigi munkák azon meghatározó gondolata is, hogy a főmondatbeli összetevők, a régensek vezérlik, „kötik meg” a mellékmondat módját és szintaktikai struktúráját. E lexikális elemek, „kulcsszavak” körét a dolgozatomban kiszélesítettem, de a szemantikai arculatuk fő jegyei nem mondanak ellen a szakirodalomban foglaltaknak, ahogy annak a megállapításnak sem, hogy használatuk a faktualitás, a tényszerűség felfüggesztéséhez kapcsolható. Az igaz-hamis proposíciókkal szemben álló, az igazság mérlegére nem helyezhető megnyilatkozások nyelvi eszközeinek, a főnévi igenévnék, a feltételes, felszólító és kötőmódnak egy tőről fakadását meggyőzően mutatja be Pomozi Péter nyelvtörténeti adatokat és a rokon népek nyelvéből vett példákat felvonultató dolgozatában (Pomozi 1991).

Vizsgálataim ugyanakkor ráirányították a figyelmet az imperatívuszi és a kötőmódú szerkezetekhez kapcsolható cselekedetek között elhelyezkedő, átmeneti jegyekkel bíró aktusokra (az engedélykérésre, -adásra, a tiltásra, a kívánság és az óhaj kifejezésére, a tanácskérésre), amelyek megjeleníthetők ráhatásként is, de explicit formájukban, valamint a róluk szóló állításokban kötőmódú mondatépítést követelnek vagy engednek meg (lásd a 10., 11. táblázatok vonalkázással kiemelt részeit). Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a felszólító mód közös kifejezési lehetőségként funkcionál a ráhatásoktól a kívánságokon, a tanácskérésen, az engedélykérésen, az engedélyezésen át a tiltásig tartó aktuscsoportok implicit megjelenítéséhez, de kölcsönzi morfológiai jelét a kifejezők és az állítók több típusának is. Az imperatívuszt a kötőmódból levezető elképzeléseknek ez a tény mindenképpen ellentmond (még ha szinkrón szempontból el is fogadható), erősen egybecseng ellenben Austinnak azzal a gondolatával, amely szerint az eltérő illokúciós erők egyértelmű elkülönítése, az explicit performatív formulák kifejlődése az implicit alakokból, a „nyelv későbbi, mégpedig jelentős fejleménye” (Austin i. m. 84) a pontosságra, a jelentést (az illokúciós erőt) világosabbá tevő törekvések bizonyítéka. Ezzel egyidejűleg óv attól a nyelvfilozófiában szilárdan meggyökeresedett nézettől is, amely szerint a mondatok elsődleges vagy ősi használatának szükségképpen kijelentésszerűnek kellett lennie (i. m. 84.)

Munkám elsődleges célja az volt, hogy a pragmatika eszközeivel hozzájáruljak a kétféle igemód teljesebb leírásához. A vizsgálatok során számos, a beszédaktusokat érintő megválaszolendő elméleti problémával szembesültem, de kirajzolódtak az empirikus kutatások lehetséges további irányai, így az utalószók és a *hogya* előfordulása között meglévő összefüggések feltárása, a többféle igemód használatát megengedő lexikai egységek pragmalingvisztikai sajátosságainak megfogalmazása, de nyújtanak még feladatot bőven a kötőmódot helyettesítő szerkezetek is.

SZAKIRODALOM

- Austin, John. L. 1990. *Tetten ért szavak*. 1990. Budapest, Akadémiai Kiadó. Angolul: *How to do things with words*. Oxford, Clarendon, 1962.
- Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné 1971. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- CorpGramm. 1866. *Corpus Grammaticorum Linguae Hungaricae. A régi magyar nyelvészek Erdősitől Tsétsiig*. Kiadta Toldy Ferenc, Pest.
- Dirven, René – Verspoor, Marjolijn 2004. *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam.
- Debreczeni grammatika 1795. *Magyar grammatika, mellyet készített Debreczenben egy magyar társaság*. Bécs.
- Farkas, Donka F. 1992. Mood Choice in Complement Clauses. In: Kenesei István – Pléh Csaba (eds.): *Approaches to Hungarian*. 4. Szeged, JATE, 207–24.
- Fogarasi János 1843. *A magyar nyelv szelleme. Művelt magyar nyelvtan*. Pest.
- Földi János 1912. *Földi János Magyar grammatikája*. Közzéteszi Gulyás Károly. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Hegedűs Rita 2006. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kenesei István 1992. Az alárendelt mondatok szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 529–723.
- Kiefer Ferenc 1992. *Strukturális nyelvtan. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2005. *Lehetőség és szükségszerűség. Tanulmányok a nyelvi modalitás köréből*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest. 141–2.
- Klemm Antal 1942. *Magyar történeti mondattan*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Krékits István 2006. *Felzólító performatív beszédaktusok. A „beavatkozás” igéi*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. In: Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 104–28.
- Molnár Ilona 1994–1995. Az alárendelt mondatbeli felzólító módról. *Nyelvtudományi Közlemények*. Budapest, 5–43.
- Pataki Pál 1984. A francia subjonctif és a magyar kötőmód. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XVI: 207–18.
- Pintér Lilla 2009. A mondatértékű bővítmények típusai a magyar nyelvben. *Magyar Nyelvőr* 133: 480–91.
- Pomozsi Péter 1991. Néhány gondolat a magyar „konjunktívusz”-ról. *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 23. Budapest.
- Prileszky Csilla 1974. A felzólító módú mellékmondat néhány kérdéséről. *NyudÉrt.* 83: 473–5.
- Rácz Endre 1985. *Nehogy – hogy ne*. In: *Nyelvművelő kézikönyv*. 2. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Riedl Szende 1884. *Magyar nyelvtan*. Pfeifer Ferdinánd, Pest.
- Simonyi Zsigmond 1877. A magyar igemódok alkalmazása. *Magyar Nyelvőr* 6: 529–39.
- Simonyi Zsigmond 1883. *A magyar kötőszók. III. Az alárendelő kötőszók második fele*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Budapest.
- Tompa József 1972. *Kleine ungarische Grammatik*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tóth Enikő 2003. A magyar kötőmódról. *Magyar Nyelvjárások* XLI: 617–26.
- Tóth Enikő 2005. Az alárendelt mellékmondatbeli kötő-, illetve felzólító módról. *LingDok4*. SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged, 175–90.
- Turi Gergő 2009. Kötőmód a mai magyar nyelvben. *Argumentum* 5. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Verseghy Ferenc 1818. *Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, melyben a' Hazai Nyelvnek sikeres okokra épített Regulái napkeleti nyelvhez illő tanításrenddel mind és pontosan előterjesztetnek.* Buda.

Szili Katalin

egyetemi docens

ELTE BTK

Magyar mint Idegen Nyelvi Tanszék

SUMMARY

Szili, Katalin

The imperative seen from a pragmatic angle (part one)

This paper uses a large sample of linguistic material to establish the range of speech acts that can be performed in Hungarian by using verb forms involving the mood marker -j, and to explore formal and usage-based characteristics related to their functions. Furthermore, the author intends to contribute to resolving a problem often raised with respect to the syntax of the imperative: whether there is a subjunctive mood in Hungarian, and what its scope is if any. In order to reach those goals, the author clarifies a number of issues pertaining to speech act theory, including the relationship between speech act verbs and performatives and presents specific methods of analysing the individual speech acts. The types of acts she defines as being expressed by the mood marker -j, that is, directive acts, acts midway between directive and expressive ones, impressive-expressive acts, and assertive acts, show that the author relies on Searle's classification but rejects its strict principles of separation of illocutionary classes, claiming instead that there are also transitional classes unifying features of two or more basic types. By using a pragmatic approach and employing a tripartite set of criteria for telling imperatives and subjunctives apart, the author claims that, in addition to syntactic structures analysed as involving the subjunctive, there are also two-faced structures uniting features of directives (traditionally seen as involving verbs in the imperative) and conjunctives.

Keywords: speech acts, performatives, imperative, subjunctive